

Rudarski in fužinarski kraj Železniki

Po izidu knjige Antona Globočnika pl. Sorodolskega

Pred dvema letoma, leta 1998 torej, so Železniki praznovali 650-letnico prve omembe v pisnih virih in za to priložnost smo s Krajevno skupnostjo načrtovali izdajo omenjene knjige, a načrti so se nam žal izjalovili. Pa kar ni bilo takrat, se je zgodilo leto kasneje in knjigo je izdalo Turistično društvo Železniki v sodelovanju z založbo PAN Dražgoše. Udeležba na predstavitvi knjige, ki smo jo pripravili v lokalu Plavalnega bazena v Železnikih prav na obletnico dneva prve omembe, 16. oktobra, je bila tolikšna, da smo bili s prostorom že kar na tesnem. Po kratkih pozdravnih govorih predsednikov Turističnega in Muzejskega društva smo se posvetili besedilu, ki ga je leta 1867 rojak Anton Globočnik v nemščini objavil v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko in v separatnem tisku ter delo svojim rojakom posvetil. Iz besedila sem izbral posamezne ocvirke, ki jih je odlično bral dramski igralec, prvak mariborske Drame, Peter Boštjančič. Kot pravi Štajerec je seveda sem in tja imel težave s pravilnim naglaševanjem nekaterih krajevnih in ledinskih imen, na kar smo Slovenci vsepovsod tako občutljivi, toda Peter se je, čestokrat tudi z našo pomočjo, čerem večše izognil. Za nekakšen posladek je Jure Rejec, kustos v muzeju, prebral še nekaj starih, zdaj večini prebivalcev še neznanih starih železnikarskih pesmi, ki jih je pred 40 leti pripovedovala Marija Primožič, bolj znana kot Škrbinova Micka, zapisala pa moja mama. Glede na tematiko sestavka bi bila najprimernejša Fužinarska, ki na koncu tudi sledi. Posamezne regeste, ki jih je Peter Boštjančič prebral, sem sam nato še dodatno pojasnil. Po zaključku predstavitve se je razvil še živahen razgovor, ki je trajal tja do zgodnjih jutranjih ur ...

Več kot 130 let je delo čakalo na slovenski prevod, za katerega pa moram reči, da ni prvi. Prevajati ga je začel kaplan v Železnikih, kateremu žal ne vem imena. Menda je kroniko tudi nadaljeval, a ostaja še vedno le v rokopisu in je shranjena, kot pravijo, v župnišču. Obstajata še dve fotokopiji prvega prevoda (v železnikarskem muzeju in loškem arhivu). Ko sem se prevajanja loteval, za slovensko verzijo še nisem niti vedel in sem zanjo zvedel šele, ko sem večino dela že opravil. Tako prvega, sicer neobjavljenega prevoda nisem uporabil, dasiravno bi mi morda prišel prav še posebej pri raznih starih besedah. Le enkrat sva z dr. Štuklom iskala nek strokovni izraz, a se nama nekako ni zdel ustrezen in tako je prvi prevod obležal v predalu. Sodbo o tem, ali je bilo to upravičeno ali ne, prepuščam kasnejšim rodovom raziskovalcev.

Kaj me je privedlo do prevajanja zahtevnega besedila, pisanega v stari nemščini z obilico besed, ki jih v današnjih slovarjih ni več zaslediti, in zgolj z gimnazijskim poznavanjem zgodovine? Odločitev je zorela kar 15 let, ko sem začel brskati po Zgodovinskem arhivu glede rudnika železove rude na Ratitovcu in pozorneje brati Globočnikovo kroniko. V njej sem zasledil toliko zanimivih ocvirkov, da sem pravzaprav moral spoštovati Globočnikovo posvetilo študije svojim rojakom. Ne morem soditi, zakaj je Anton Globočnik, sicer zavedni narodnjak, pisal v nemščini in ne v slovenščini. Pomembno je le to, da je njegovo besedilo zdaj tudi v našem jeziku in tako dostopno širšemu krogu bralcev.

Menda ni treba posebej poudarjati, da sem se ob delu srečeval z mnogimi težavami, in če mi ob strani ne bi stala dr. Ema Umkova, zgodovinarica in nekdanja direktorica Zgodovinskega arhiva v Ljubljani, bi mi trda predla. Veliko sva se pogovarjala prav o prvi listini iz leta 1348, ki naj bi jo izdal škof Albrecht. Dolgo časa tej listini ni oporekal niti dr. Pavle Blaznik, ki pa je nato z natančnim študijem listin v Münchnu in Freisingu ugotovil, da je taisti škof pričel vladati šele leto kasneje, torej 1349 in dokumenta ni mogel izdati. Pričel sem se spraševati, ali je Globočnik listino sploh videl in jo prepisal – kot je prepisal še precej drugih –, je pri prepisovanju napačno prepisal letnico – vemo, da so letnice nekdanj pisali z besedo – ali kaj naj bi še bilo. Si jo je celo izmislil? Tega mu res ne bi pripisal! Toda, dokler ne dobim otipljivih odgovorov na ta in druga vprašanja, bom še vedno menil, da je letnica 1348 prava in da prva omemba Železnikov v pisnih virih potemtakem drži.

Druga sporna zadeva iz iste listine je prevod besede »Sag« z »žago«. Tu bi se tehtnica verjetneje prevesila v prid razlage dr. Boža Otorepca, da tu ne gre za žago, marveč za vršo, nekakšno ribiško mrežo¹, podobno mišnici, v katero so nekdanj lovili rake (v Dalmaciji z vršami lovijo manjše ribe). Če bi šlo zares za žago in bi bil obstoj listine nesporen, potem bi bila to hkrati prva omemba žage na Slovenskem, kakih 200 let prej od sedaj evidentirane prve žage.

Kronika je zanimiva med drugim tudi zato, ker je iz posameznih registrov razvidno, kako trdo so se fužinarji borili za svoje pravice tako v odnosu do zemljiškega gospoda, freisinškega škofa in kasneje cesarja, kot tudi z neposrednimi sosedi, med katerimi naj še posebej omenim spore z blejskim gospodstvom glede izkoriščanja lesa na Jelovici, iz katerih so izšli običajno kot zmagovalci. Poudariti moram še po eni strani njihovo svobodomiselnost, ko so se leta 1515 pridružili Kmečki zvezi pri kmečkem uporu na Kranjskem in Koroškem, pa tudi njihov prvinski nagon po preživetju, ko so si 6 let kasneje, leta 1521, na nekako neslaven način ponovno pridobili v času upora odvzete svoboščine. Prejeli so pravzaprav milo kazen v primerjavi z upornimi kmeti. Pred škofom Filipom so si nadeli, figurativno rečeno, spokorniška oblačila in ga milo prosili za ponovno podelitev. Toda, mar nista obe strani, fužinarji in škof, ravnali predvsem iz svojih gospodarskih koristi, če namreč odmislimo spokorniško leporečje? Prav gotovo, ena stran bi težko shajala brez druge, saj so bili železnikarski fužinarji vsega spoštovanja vreden gospodarski subjekt, ki ga je škof še kako moral upoštevati. Škofu je bilo namreč jasno, da fužinarjev in kovačev ne more kar tako, čez noč, nadomestiti z drugimi fužinarji in kovači, saj bi mu to pomenilo večletni, če ne večdesetletni izpad solidnega dohodka.

Globočnik omenja med drugim še čarovniške procese (pravzaprav ne procesov samih, marveč le nekaj oseb, ki naj bi nekoga uročile in jih je potem prevzela gosposka ter njihove nadaljnje usode ne spremlja več), primer božje sodbe in mrliško pravo pri raziskavi uboja, pa spet oprostilno sodbo nekega Urbana, ko mu niso mogli dokazati umora (postopek je tekel izredno hitro), da nenehnih sporov med Železnikarji in okoličani niti ne omenjam.

Med fužinarji je bilo v drugi polovici 16. stoletja mnogo protestantov, ki jih je oblast seveda preganjala. Tudi tu lahko med vrsticami razberemo, da so bili fužinarji pravzaprav nekakšno plemstvo, brez plemiških pravic sicer, a deležni so bili enakih postopkov kot protestantsko plemstvo. Zaplenili so jim imetje in jih izgnali, a vsaj življenje so jim pustili. Ne pomislimo raje na tistih nekaj kmetov, ki so zamenjali vero, in kakšne sankcije so jih doletele. Kmet tlačan je bil pač le lastnina zemljiškega gospoda; menjava vere je bila upor proti obstoječemu redu, in ker se odkupiti ali preseliti ni mogel, je bila njegova usoda znana. Eden od protestantskih fužinarjev, ki so morali zapustiti deželo, je bil tudi Felicijan Bompa (Blaznik navaja ime Gompa), ki je bil hkrati tudi nižji rudarski sodnik. Ker je prav on hranil vseh 16 pergamentnih listin s podeljenimi svoboščinami, jih je deponiral pri deželnem vicedomu (tam jih je Anton Globočnik večino tudi našel, prebral in prepisal – med njimi zelo verjetno tudi sporno listino iz leta 1348!) ter se odpravil na Nemško. Te listine so bile kasneje še predmet spora med Železnikarji in vicedomom, ki jim je hotel poslati le prepise. Železnikarji so pa hoteli originale, trdeč, da če so jih lahko hranili več kot dvesto let, jih bodo še naprej. Resnici na ljubo, morda je bilo tako bolje, saj je Železnike večkrat opustošil požar. Zadnji največji, ki ga omenja Globočnik, je bil leta 1822, ko so svetlobo požara pri belem dnevu videli celo v Ljubljani. Ob tej ujmi Globočnik posebej poudarja vsesplošno solidarnost in pripravljenost za kakršnokoli pomoč; denarno pomoč so prispevali celo goriški študentje ...

Mnogo prostora namenja tudi Juriju Plavcu in njegovemu boju za samostojno župnijo v Železnikih. Kljub temu da je oglejski patriarh leta 1622 s pergamentno listino odobril osnovanje župnije, pa je resnično osamosvajanje od selške župnije trajalo še kar nekaj let in so Železnikarji poleg svoje župne cerkve morali prispevati še znaten delež za cerkev v Selcih in jo pomagati vzdrževati. Hja, tako je pač vedno bilo in še vedno je: nihče noče dati od sebe dobre molzne krave. Kar pomislimo na leta pred osamosvojitvijo Slovenije!

Mnogo stvari bi še lahko našteval, pa kogar to podrobneje zanima, naj si knjigo priskrbi in jo prebere. Res je v njej precej dogodkov, pomembnih le lokalno, a še vedno mnogo drugih, zanimivih tudi ljudem zunaj Železnikov in Selške doline, o čemer mi pričajo tudi odmevi iz Baške grape (g. Torkar iz Hude Južine, ki mi je replical nekaj krajevnih imen, Baško grapo imenuje Baško dolino!), a bodi dovolj. Še enkrat se zahvaljujem vsem, ki so mi kakorkoli pomagali pri prevodu, med katerimi moram še enkrat posebej omeniti vedno čez glavo zaposleno dr. Umkovo, četudi že uživa trdo zasluženi pokoj – želim ji le, da bi ga še dolgo dolgo in da bi lahko videla tisto, za kar je bila za časa službe prikrajšana –, pa mag. Franceta Barago, ki je prevedel latinska besedila, pa dr. Franceta Štukla, Jaroslava Novaka, Turistično in Muzejsko društvo v Železnikih ter Rudolfa Goergeja iz Freisinga, ki mi je transkribiral

in v moderno nemščino prestavil edino listino o Železnikih iz leta 1615, ki še obstaja. Brez njih knjige, kakršna je pred nami, ne bi bilo. Največje veselje mi kajpak predstavlja odziv bralcev, kajti po njem sodeč je knjiga padla na plodna tla in daj bog, da bi ne bila poslednja.

Fužinarska

*V prelepi ravnini
pod silnim goram-
je v lepi naravi
železenska fara
s trejm vasmī¹
z veliko ljudmi.
Tam še rokodelci
se s trudom žive,
s potam na čelu
svoj krubek dobe.
Zvečer kadar ura odbije deset,²
zasliši se tamkaj klicanje in vek.
Ker tam fabrikaši,
ti revni kovači
skupaj gredo
na delo nočno.*

*Tamkaj fužinarji,
ti dobri ljudje,
ki svoje kovače
z vsem prežive.
Ti blagi gospodje
plačujejo z dnarji,
plehke³ in žeblje,
ise, kar komur gre.
Ti blagi gospodje
so brati trije⁴,
ki skoraj pol fare
že on⁵ prežive.
Zato pa Bog mili
še dolgo jih živi,
po smrti pa dej
vsem trem sveti rej.*

Opombe

¹ Ribiška mreža ali sak.

² Gorenji konec, Trnje, Racovnik.

³ Kovali so ponoči; na Racovniku šele ob 23h, v Gorenjem koncu moški ob 20h, ženske ob 21h; kovali so do 8h, 11h ali 12h (kakor je bil kdo priden).

⁴ Plehke – denar iz pločevine (Johan).

⁵ Trije stari Globočniki: Anton, Leopold in Johan.